

УДК 343.982.9

О.В. Ковальова, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Донецькій області

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ДЛЯ ЗБИРАННЯ ВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Розглянуто актуальне питання використання інструментальних методів діагностики психофізіологічного стану людини, що поступово впроваджуються у процесуальну та непроцесуальну форми практики розкриття злочинів.

Ключові слова: поліграф, засоби, спеціаліст, кримінальний, обшук, допит, психофізіологія, докази, експертиза

Рассмотрен актуальный вопрос использования инструментальных методов диагностики психофизиологического состояния человека, которые постепенно внедряются в процессуальную и непроцесуальную формы практики расследования преступлений.

Problems of solving of crimes with instrumental methods of diagnosis of psycho-physiological state of a person are studied.

У процесі розшукової роботи важливе місце посідають засоби, прийоми і методи одержання вербальної інформації. Йдеться про отримання відомостей щодо розшукуваних об'єктів і місць їх знаходження.

Багато слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій пов'язано з отриманням інформації від людей.

Опрацювання матеріалів практики та опитування слідчих і співробітників оперативних підрозділів свідчить, що на проведення слідчих дій для отримання вербальної інформації витрачається близько 80 % робочого часу.

Науково-технічні засоби під час проведення слідчих (розшукових) дій для отримання вербальної інформації, як правило, застосовуються з метою її фіксації та об'єктивного відображення, а також передавання на відстань. Водночас це не заперечує можливості застосування інструментальних методів виявлення та дослідження вербальної інформації з використанням науково-технічного приладу, який має назву «поліграф». Оскільки він може мати суттєве значення для розшукової роботи, доцільно детальніше розглянути питання щодо його застосування.

Стосовно впровадження поліграфа у практику розкриття кримінальних правопорушень висловлюються різні думки науковців. Проте, незважаючи на тривалу дискусію, до цього часу науковці не дійшли єдиної думки щодо впровадження поліграфа у кримінально-процесуальну діяльність.

Так, Г.А. Злобін і С.А. Яні [2, с. 122—136], а також В.М. Тертишник [3, с. 90—97] відносять поліграфічне опитування до експертних досліджень, Г.Г. Андреев і М.Г. Любарський називають таку експертизу психологічною [4, с. 21—29].

Ю.Г. Корухов розглядає застосування поліграфа під час допиту як метод інструментальної діагностики емоційного стану допитуваного, що є різновидом криміналістичної діагностики (саме діагностики емоційного стану, а не пояснення його причин) [5, с. 267].

Водночас такі вчені, як М.С. Строгович [6, с. 146, 147], О.М. Ларін [7, с. 135—148], П.С. Елькінд [8, с. 4—6] стверджують, що застосування поліграфа у судочинстві суперечить моральним нормам і принижує гідність тих, хто проходить випробування. Розвиваючи цю думку, О.М. Ларін навіть наголошує на забороні на законодавчому рівні прийомів, орієнтованих на використання ірраціонального і підсвідомого, позбавлених надійного природничо-наукового обґрунтування. У Німеччині та Польщі, наприклад, такі заборони існують [9, с. 34—38].

І.Є. Биховський [10, с. 103—109], В.П. Бахін [11, с. 137—141], Л.Д. Удалова [12, с. 183—185], Н. Заяц [13, с. 20—22], І.Ю. Сопілко [14, с. 285—287] допускають можливість використання поліграфа під час проведення допиту за умови неухильного дотримання законності та врахування людського чинника у кримінальному провадженні. Є також вчені, які, розглядаючи можливості поліграфічного методу дослідження особи, не визначають його місця в системі кримінально-процесуальних відносин [15, с. 33—36].

Слушною слід визнати позицію Р.С. Белкіна, відповідно до якої застосування поліграфа може стати допустимим у двох випадках: під час проведення експертизи і під час участі спеціаліста-психолога в підготовці до проведення слідчої дії (не в процесі її проведення). Отримана за допомогою поліграфа у процесі підготовки слідчих дій орієнтуюча інформація сприятиме слідчому в реалізації та коригуванні його тактичного задуму [16, с. 54, 55].

Слід підтримати і думку Ю.В. Кореневського, який зазначає, що спроби поєднати допит з випробуванням на поліграфі призведуть до того, що у такому гібриді не буде досягнуто мети ані однієї, ані іншої дії [17, с. 94].

Водночас, на думку В.О. Снеткова, не слід відмовлятися від можливості використання поліграфа для отримання орієнтуючої інформації. Спеціалісти можуть проводити будь-які діагностичні дослідження за дорученням слідчого у межах слідчої дії. Результати таких досліджень не мають значення судових доказів, мають орієнтуючий характер і застосовуються з метою швидкої реалізації результатів слідчої дії для розшуку осіб, знарядь та інших об'єктів, а також для перевірки версій слідчого [18, с. 16]. Можливість використання поліграфічних досліджень під час допиту підтримують і окремі спеціалісти-практики з посиланням на результати особистого досвіду (при цьому отримані результати, за їх словами, були подані у формі висновку спеціаліста, який внесено слідчим до протоколу допиту). Позитивно оцінюючи спроби науковців і практиків щодо впровадження у розшукову роботу нових науково-технічних засобів пізнавальної діяльності, остання теза викликає певні сумніви, зокрема національним законодавством не передбачено такого процесуального документа, як висновок спеціаліста (не визначено його форми, правових гарантій достовірності тощо). У протоколах повинні відображатися показання допитуваних осіб, а не висновки спеціаліста.

Повертаючись до думки Р.С. Белкіна стосовно використання поліграфічних досліджень (крім експертизи) в оперативно-розшуковій діяльності та діяльності з підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій, слід зазначити, що результати використання таких досліджень можуть сприяти:

- визначенню неправдивих свідчень щодо конкретного злочину;
- виявленню самообмови та ілюзорних уявлень особи про нібито вчинений нею злочин;
- визначенню кола осіб, причетних до злочину, або тих, які мають інформацію щодо конкретного злочину, що дозволить психологічно обґрунтувати основні слідчі версії [19, с. 12, 13].

Докладний аналіз використання поліграфа провела Л.Д. Удалова. Слід підтримати думку автора стосовно того, що використання поліграфа не може розглядатися таким, що суперечить нормам моралі. Це звичайний науково-технічний засіб, який широко використовується в галузі медичної діагностики, і його використання не відрізняється від використання інших технічних засобів. Аналіз технічного аспекту розглянутої проблеми, як зазначає Л.Д. Удалова, переконливо свідчить про те, що такі оцінки, як «ненауковість» або «наукоподібність», стосовно поліграфа неправомірні [12, с. 184, 185].

Погоджуючись з тим, що питання науковості щодо самого приладу дійсно не виникає, доцільно проаналізувати, чи відповідає науковості процес оцінки та інтерпретації отриманих результатів. Ті автори, які вважають, що за його допомогою можна виявити нещирість досліджуваної особи, звузити коло підозрюваних осіб, виявити факт причетності до вчиненого злочину, створити умови для надання правдивих показань, виявити неточності та прогалини у показаннях [20, с. 16], на жаль, не доводять, як саме це можна зробити. Прилад реєструє реакцію особи на певні подразники (хоча реакції (тремтіння рук, почервоніння обличчя тощо) можна виявити і під час спостереження за особою). Водночас такі реакції можуть бути спричинені різними обставинами і не мають однозначного пояснення, а також не зрозуміло, як саме можна звузити коло підозрюваних або створити умови для надання правдивих показань за допомогою поліграфа.

Л.Д. Удалова слушно звертає увагу на складність використання та оцінки результатів застосування в доведенні будь-яких технічних засобів, будь-яких засобів доведення. На її думку, існуючі в кримінальному провадженні гарантії встановлення істини, незважаючи на їхню повноту, реальність і ефективність, все-таки не можуть повністю унеможливити помилку, що не можна оцінити як їхню моральну недосконалість [12, с. 184—185]. Ймовірно, це твердження містить певну неточність, адже йдеться не про моральну, а про наукову недосконалість. Неможливість однозначних наукових висновків за результатами поліграфічного дослідження ставить під сумнів їх науковість. Це стосується не тільки правоохоронної діяльності, але й медицини. Пристрій реєструє певні реакції організму, а спеціалісти їх інтерпретують. Непоодинокими є випадки, коли інтерпретація різних спеціалістів не збігається, що потребує подальших медичних досліджень із застосуванням іншої апаратури. Зрозуміло, що така інтерпретація результатів поліграфічного дослідження у кримінальному провадженні є недопустимою.

Отже, повинні бути висунуті певні вимоги як до методик, так і до самого випробовуваного. Будь-які відхилення можуть негативно впливати на результати випро-

бування і повести слідчого хибним шляхом. Явища і процеси, що протікають у психіці людини, як слушно зазначає В.А. Ніколаєнко, складні і багатогранні і до цього часу досконало не вивчені. Поліграф дозволяє лише частково зазирнути у ці процеси та дослідити їх [21, с. 329].

Грунтовно розглянувши процедуру використання поліграфа в кримінальному провадженні, Л.Д. Удалова пропонує законодавче закріплення низки положень [12, с. 180, 190]. На деяких з них доцільно зупинитися.

Наприклад, добровільна згода допитуваного на використання поліграфа, хоча це суперечить загальному правилу застосування технічних засобів під час проведення слідчих дій, згоди на їх застосування від учасників не потрібно. Їх лише попереджають про застосування технічних засобів. Підозрюваний у будь-яку мить може відмовитися відповідати на запитання, і це не повинно розглядатися як свідчення його причетності до кримінального правопорушення.

До участі у допиті пропонується залучати фахівця-психолога, який виконує функції оператора поліграфа в межах звичайної компетенції спеціаліста — учасника слідчої дії. Його висновок доводять до відома не лише ініціатора проведення допиту, але й допитуваної особи. Результати застосування не мають доказового значення і не використовуються як доказова інформація. За таких умов виникає питання, чи можна такі дії розглядати як допит. Запитання розробляє, а потім ставить випробовуваному оператор, їх можна задавати по кілька разів, відповіді на запитання мають бути «так» чи «ні». Якщо це слідча дія, то вона має бути спрямована на отримання (збирання) доказів. Пропонована дія спрямована на отримання орієнтовної інформації. Отже, немає потреби закріплювати її в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі — КПК України), а поліграфолога попереджати про кримінальну відповідальність за свідомо неправдиву розшифровку поліграми, якщо він не є спеціалістом у розумінні ст. 71 КПК України.

Насамкінець пропонується внести поліграф до переліку засобів, які можуть використовуватися під час допиту, внісши відповідні зміни до КПК України [20, с. 190], хоча ні чинний, ні попередній КПК України не містять переліку технічних засобів, які можна використовувати у кримінальному провадженні. Що стосується допиту, то під час його проведення може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис (частина п'ята ст. 224 КПК України).

Загалом пропозиції про закріплення конкретних (як правило, нетрадиційних) технічних засобів або методів у КПК України час від часу лунають у наукових колах [22, с. 17—22; 23 с. 63—68]. Водночас, виокремивши групу нетрадиційних методів, було б доцільним назвати й іншу групу «традиційні методи», яку на сьогодні нормативно не закріплено. Проте визначальною вимогою допустимості методів у кримінальному провадженні є їх науковість. Якщо вважати, що традиційними методами, які використовують у кримінальному провадженні, є наукові, то ті, які належать до нетрадиційних, слід визнати не науковими або напівнауковими, що потребують подальшого розроблення та перевірки практикою. Сьогодні навіть ті науковці, що безпосередньо досліджують це питання, не називають ні установу, в якій можна проводити поліграфічні дослідження, ні належність спеціаліста до певної галузі. Так, О.І. Мотлях зазначає, що це має бути спеціаліст «конкретної галузі наукового пізнання» [24, с. 117].

Крім того, якщо йдеться про застосування поліграфа, результати якого є орієнтовною інформацією, немає потреби згадувати про нього в КПК України. Його з успіхом можна використовувати в оперативно-розшуковій діяльності для отримання орієнтовної інформації [25, с. 27—33], а також у кадровій роботі. Якщо буде винайдено відповідні закономірності цього методу і він дійсно відповідатиме критерію науковості, автоматично втрапить актуальність питання його застосування в судочинстві як будь-якого іншого виду судових експертиз.

Питання поступового впровадження в практику комплексних психолого-психофізіологічних експертиз обговорено на науково-практичній конференції в Краснодарі у листопаді 2003 року, де зазначалося, що у вересні 2000 року результати такої експертизи суд розглядав як докази у справі.

Підсумовуючи зазначене, можна дійти висновку, що використання інструментальних методів діагностики психофізіологічного стану людини знаходить поступове впровадження в практику розкриття злочинів в процесуальній і непроцесуальній формах. Безпосередньо для кримінального провадження це відбувається у формі проведення судових психолого-психофізіологічних експертиз, що сприяє всебічному дослідженню особи, яка бере участь у кримінальному провадженні. Інші форми психофізіологічних досліджень людини можна використовувати під час підготовки до проведення слідчих дій або в процесі проведення оперативно-розшукових заходів.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Басецкий И.И.* Свидетель в уголовном процессе : монография / И.И. Басецкий, Л.И. Родевич. — Минск : Академия МВД Республики Беларусь, 1999. — 287 с.
2. *Злобин Г.А.* Проблема полиграфа (при расследовании уголовных дел) / Г.А. Злобин, С.А. Яни // Труды ВНИИСЭ МЮ СССР. — М., 1976. — № 6. — С. 122—136.
3. *Тертишник В.М.* Проблемы раскрытия злочинів та забезпечення прав і свобод людини / В.М. Тертишник // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю. — К. : НАВСУ, 2000. — С. 90—97.
4. *Андреев Г.Г.* Вопросы контроля состояния человека инструментальным методом при производстве психологической экспертизы / Г.Г. Андреев, М.Г. Любарский // Судебная экспертиза. — 1997. — Вып. 5. — С. 21—29.
5. *Корухов Ю.Г.* Криміналістическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-прак. пособ. / Ю.Г. Корухов. — М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. — 283 с.
6. *Проблемы судебной этики* / [под ред. М.С. Строговича]. — М. : Наука, 1974. — 272 с.
7. *Ларин А.М.* Криміналістика и паракриміналістика / А.М. Ларин. — М. : БЕК, 1996. — 180 с.
8. *Элькинд П.С.* Научно-технический прогресс и уголовное судопроизводство / П.С. Элькинд // Сов. юстиция. — 1977. — № 3. — С. 4—6.
9. *Ларин А.М.* О принципах уголовного процесса и гарантия прав личности в проекте УПК / А.М. Ларин // Социально-экономические и правовые проблемы Восточносибирского региона на пороге третьего тысячелетия : матер. науч.-прак. конф. (Иркутск, 13—17 мая 1998 г.) — Иркутск : Изд-во ИГЭА, 1998. — С. 38—44.
10. *Гуляев П.И.* Исследование эмоционального состояния человека в процессе производства следственных действий / П.И. Гуляев, И.Е. Быховский // Криміналістика и судебная экспертиза. — 1972. — Вып. 9. — С. 103—109.
11. *Бахин В.П.* Криміналістика. Проблемы и мнения (1962—2002) / В.П. Бахин. — К., 2002. — 268 с.

12. *Удалова Л.Д.* Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія / Л.Д. Удалова. — К. : Вид-во «ПАЛИВОДА А.В.», 2005. — 324 с.
13. *Заяц Н.* Право на личную неприкосновенность в системе личных прав физического лица / Н. Заяц // Закон и жизнь. — 2006. — № 2. — С. 20—22.
14. *Сопілко І.Ю.* Використання методів психофізіологічної діагностики під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій / І.Ю. Сопілко // Реформування системи кримінальної юстиції та криміналістичні проблеми : збір. матер. міжн. наук.-прак. конф. — Ірпінськ : Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. — С. 285—287.
15. *Побережный С.* К вопросу о нетрадиционных технологиях в деятельности по выявлению, раскрытию и расследованию преступлений / С. Побережный // Закон и жизнь. — 2006. — № 2. — С. 33—36.
16. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики : в 3-х т. / Р.С. Белкин. — Москва : Юристъ, 1997. — Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. — 480 с.
17. *Корневский Ю.В.* Доказывание в уголовном процессе (закон, теория, практика) / Ю.В. Корневский // Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность ; под ред. В.А. Власихина. — М., 2000. — С. 94.
18. *Снетков В.А.* Криминалистическая диагностика в деятельности экспертно-криминалистических подразделений МВД России по применению экспертно-криминалистических методов и средств / В.А. Снетков. — М. : ЭКЦ МВД России, 1998.
19. *Делікатний С.К.* Використання поліграфа в діяльності органів внутрішніх справ : навч. метод. посіб. / С.К. Делікатний, Ж.Ю. Половнікова. — К. : РВВ МВС України, 2001. — 109 с.
20. *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні, тактичні аспекти) / В.К. Весельський. — К. : НАВСУ-НВТ «Правник», 1999. — 126 с.
21. *Николаенко В.А.* Направления использования в уголовном процессе сведений, полученных в ходе полиграфического опроса / В.А. Николаенко // Криминалистические чтения, посвященные памяти Заслуженного юриста Республики Беларусь доктора юридических наук, профессора Г.И. Грамовича : матер. между. науч.-практ. конф. (Минск, 21 декабря 2012 г.). — Минск : Акад. МВД, 2012. — С. 326—329.
22. *Карпов Н.* Исчерпаны ли возможности нетрадиционных средств и методов / Н. Карпов // Закон и жизнь. — 2004. — № 11. — С. 18—22.
23. *Клевцов О.* Можливості використання гіпнозу в оперативно-слідчій практиці правоохоронних органів / О. Клевцов // Право України. — 1998. — № 7. — С. 63—68.
24. *Мотлях О.І.* Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів / О.І. Мотлях // Право та державне управління. — 2011. — № 4. — С. 117—120.
25. *Пацкевич А.П.* Информационно-криминалистическое обеспечение розыска без вести пропавших в Республике Беларусь / А.П. Пацкевич // Закон и жизнь. — 1007. — № 5. — С. 27—33.
26. *Усиков И.П.* Возможности использования судебной психофизиологической экспертизы на полиграфе при расследовании преступлений / И.П. Усиков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. — 2011. — Спец. вип. № 3. — С. 63—67.